

CIBERE BÁN ÉS KONC VAJDA

Ütközet nagy lesz mindenkor a farsangban,
Mikor Cibere bán beszáll az Bánságban,
Konc vajda haragszik, dúl-fül haragjában,
Mert nincs tisztessége az hetvenhat napban.

Szkárosi Horváth András egyik énekéből („Kétféle hitről”) — idézi HORVÁTH JÁNOS (*A reformáció jegyében* 1953, 59) ezt a versszakot és hozzáteszi: „Konc vajda nyilván a farsang, Cibere bán a bőjt megszemélyesítője itten. „Ütközetük’-ben azon régi olasz—francia disputa-műfajnak sejtethetők valami hazai változatát, melynek a farsang és a nagyböjt vetélkedése volt a tárgya . . . Úgy látszik Szkárosi korában nálunk is ismertek efféle játékot, „Carneválcsatát’ s annak emlékét őrzi az idézett versszak.” Valóban itt egy régi népi eredetű irodalmi hagyománnyal van dolgunk, amelynek vázlatos európai történetét, s néhány kései magyar származékát már jó pár éve ismerjük.¹

Ha itt és most csupán a tárgy- és motívum-statisztika, a forrás és hatáskutatás idejétmúlt nézőpontjából vizsgálónk a Böjt és a Farsang témakörét, nem volna érdemes bővebben foglalkozni vele. Mert ezúttal másról, többről van szó. Mindenekelőtt: a Böjt és a Farsang ütközetét el kell szigetelnünk a nagyszámú középkori és középkorvégi látszólag rokon „certamen”-től, „disputatio”-tól, amilyen a „Test és a Lélek”, a testrészek, a bűnök és erények, Virtus és Voluptas, filozófiai-teológiai fogalmak, intézmények, virágok vetélkedése stb. Mert ezek — már akár keleti, akár nyugati eredetűek, akár az alexandriai idill leszármazottjai, akár az antik rétoriskolák technikáját követik, kevés kivétellel megegyeznek abban, hogy lényegük szerint allegóriák, azaz mást jelentenek, mint amit mondanak vagy mutatnak, mert igazi jelentésüket egy rajtuk kívül eső világtól, istentől kapják, aszkézisre, bűnbánatra, a földi örömről való lemondásra, az egyházi és világi feudalizmus előtti meghunyászkodásra tanítanak. (A reneszánszig kell várni, mire a szavak újra visszakapják eredeti jellegüket és funkciójukat: azt, hogy a gondolat és érzelem igazi valóságának kifejezésére szolgáljanak).²

A Böjt és a Farsang ütközete — akárcsak az ősi *Conflictus Veris et Hiemis*, a *Conflictus Aquae et Vini* — a kevés kivétel közé tartozik, amelyeket

¹ TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF: *János pap országa*. Szellem és irodalom V. 1943.

² TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF: *Ének a barátságról*, Budapest 1937; az allegóriához: 22.

nem az aszkézis szelleme s nem az allegorizálás, hanem a kielégítetlen gyomor és íny, az éhség és a szomjúság szenvedélye hívott életre: az elfojtott érzékek lázadnak föl benne egy olyan ideológia ellen, amely, ha rajta állna, egyetlen hamvazószerdává, egyetlen kolostorra alakítaná át a világot. Úgy nőtt ki a valóságból, a drámai mozzanatokban gazdag farsangvégi látványosságokból, amelyeknek maga is részese volt, a nagy felvonulások és alakoskodások színhelyén, a román Délen. A Böjt és a Farsang megélt, konkrét hely- és szerepcserejét dramatizálja, amikor „a hegedű hangján a szűzek is szöknek” és utolsót tombol a jókedv.

Ugyanaz a népi képzelet teremtette meg a századokra szóló érvénnyel, mint a kielégített gyomor és íny kulináris paradicsomáról, Cuccagnáról, Cocagneról, Schlaraffenlandról, János pap országáról szóló meséket és mondákat, ahol egyetlen farsang az élet, a hét csupa vasárnapból áll, ahol nem ismerik a munkát robotot, királlyá választják a leglustábbat, és sültgalamb repül az ember szájába. Ez a képzelet itt is, ott is a mindenkori termelő viszonyokhoz alkalmazkodva, a valóság anyagából építi fel itt a maga kulináris paradicsomát, állítja csatasorba ott az egymással szembenálló két hadi népet, a megszemélyesített farsangi és böjti ételeket.³ Igaz, a teológia, az aszkézis, az allegória ezt a világot sem hagyja érintetlenül, de képtelen kioltani az életét . . .

Aucassin és Nicolette (XIII. sz.) francia meseországában nagy szerényen még csak tojással, sajttal, gyümölcessel harsognak a felek, Guido Fava bolognai káplán (XIII. sz.) levélmintagyűjteményében⁴ mindössze két goromba levelet vált egymással Farsang és Böjt, de már egy közelkorú ismeretlen szerzőjű francia fabliau („Bataille de Karesme et de Charnage”) az alaphelyzetten kezdve, egész menetével, részleteiben híven követi a középkori ütközetek technikáját. Böjt serege: halak, főzelék, Farsang katonái: sült, kolbász, hurka, sajt, aludttej, tej, vaj, torta. Böjt paripája: tengeri márna, fegyveres hal, páncélja angolna, sarkantyúja halszálka. Ellenfele húsdarabokkal harcol, kardja oldalas. A groteszk küzdelem színhelye Párizs, a király udvara, amely kifejezetten böjtpárti. Végül Farsang, illetőleg az ő személyében az életöröm legyőzi Böjtöt, illetőleg az aszkézist.

A „fent” irodalma, mindaddig, amíg nem szakad el elemi forrásától, a néptől, meg tudja őrizni egyház- és aszkézisellenes farsang-, azaz élet- és örömpárti célzatát, reális magvát, s még akkor is, ha külsőségeiben kénytelen engedelményeket tenni az allegorizáló „korszellemnek”, rendszerint a Farsang kerül ki győztesen az ütközetből. Ott viszont, ahol a teológiai gondolat érvényesül, a többé-kevésbé reális ábrázolásmód kénytelen átadni helyét a valóság allegorikus, az élet lefokozó értelmezésének, a hamvazószerda, a Böjt, „ideológ-

³ L. erről idézett tanulmányomat és GIUSEPPE COCCHIARA könyvét: *Il paese di Cuccagna e altri studi folklorici*. Ediz. Einaudi 1956, 159.

⁴ E. ROMANI: *I contrasti fra Carnevale e Quaresima*. Pavia, 1907, 14. Ism. BINDER JENŐ: *A Dorottya tárgya*. EPhK. 1925, 18.

giája” győz az életörömen. Mindezt világosan látni azokból a módosításokból, amelyeket többek között Juan Ruiz, Hita papja (Arcipreste de Hita), a középkor legnagyobb spanyol költője eszközöl a francia fabliaun.

Juan Ruiz⁵ (1300 kör.- +1367 előtt.) ahhoz a kétlaki középkori embertípushoz tartozik, amely már nem találja helyét a feudalizmus világában, de valahányszor átlépi e világ határát, mindannyiszor visszajed a maga merészségétől. Innen állandó ideológiai ingadozása, ami a forma és tartalom megbékíthetetlen ellentmondásában jut kifejezésre. Pap volt, tizenhárom esztendő telt a börtönben éppenséggel nem klerikushoz illő életmódja miatt. Itt írta fő művét, a több ezer verssorból álló *Szerelem könyvét* (*Libro de buen amor*, 1350), amelyben hol az égi, hol a földi szerelem, hol a spiritualizmus, hol a naturalizmus végleteit sűrölve, állandóan kétségben hagy a maga igazi „egy-értelmű” hitvallása felől. Profán, egyházellenes gondolkozása mutatkozik meg abban, hogy könyvében csúnya öregasszonynak ábrázolja Nagyböjt úrnőt (Quaresma), s hogy végül nem neki, hanem az emberek nagy öröme Farsang (Don Carnal) úrnak és Ámornak juttatja a győzelmet, a világ uraivá nyilvánítva őket. De ugyanakkor rossz lelkiismeretének megnyugtatóására teológiai külsőségekhez folyamodik s aszkézist színlel.

Egy egész világ, a reneszánsz és a humanizmus, a kapitalizálódó városi polgárság világa választja el a téma középkori és középkorvégi feldolgozóit azoktól az íróktól és művészekről — s itt elsősorban a németalföldi Pieter Brueghelre gondolok — akiknek alkotómódszerén meglátszik, hogy már-már felocsúdtak a vallásos illúziók ígézetéből, nem az égben, hanem a földön keresik tájékozódásuk új szilárd pontjait-és ehhez képest módosítják viszonyukat a természethez s a társadalmi valósághoz.

Azok számára, akik ismerik *Rabelais*t, azt hiszem nem kell felfedezni a *Pantagruel* IV. könyvét (Chap. 57—60), azt viszont mindeddig nem sokan vették észre, hogy itt nem csupán a felszabadított érzékek tobzódásáról és ünneperől, osztály- és társadalomszatíráról van szó, hanem — fantasztikus túlzásai ellenére — a népi eredetű kulináris paradicsomnak olyan ábrázolásáról, amelynek istene, mindenható ura a gyomor (Messer Gaster), az evés és ivás valósággal kultikus művelet. De ennél is jobban érdekel itt *Alamuszi szigete*. Uralkodója Húshagyó kedd (IV. Chap. 29—302). Kívül-belül furesa teremtés. Teljesen kivetkőzött eredeti „böjti” természetéből. Köpése articsóka, ha orrát fújja : sós angolna esik ki belőle. Üvöltése : kacsa rövid lében ; izzadtsága : tőkehal friss vajban ; bőfűgése : osztriga, tüsszentése : tonnányi mustár ; köhögése : bődönnyi birsalmasajt ; ásitása : fazéknyi borsópép, sóhajtása : füstölt ökörnelyv ; hortyogása : vödörnyi tört hab ; duzzogása : disznóláb zsírban . . . Nyitott szemmel alszik,

⁵ J. PUVOL : *El Arcipreste de Hita*, 1906 ; J. LECOY : *Recherches sur le „Libro de Bien Amor” de Juan Ruiz*, Paris, 1938.

mert attól tart, hogy ősi ellenségei, a hurkák éjjel rajtaütnek. A háborúskodásnak pedig az az oka, hogy a hurkák nem érték be a birtokukban levő kocsonyavárral, hanem a Hering-tonna-erődöt is maguknak követelték. Pantagrueinek is meggyűlik velük a baja. Amikor kiköt a szigetükön, mintegy negyvenkétezen vonulnak fel ellene. Pantagrueel is mozgósítja katonáit, hatalmas dísznóba bújtatott szakácsait, csupa igazi és képzelt húsélt meg szalonnafélét. Fegyverük: nyárs, piszkafa, fazék, mozsár és egyéb konyhaszerek. Szörnyű harc után a csatateret halott s összevissza kaszabolt hurkák borítják (C'hap. 35—41). Pantagrueel katonáinak jelszava: Karnevál! ami az életöröm diadalmát jelzi. A két sereg között hatalmas szürke dísznó röpköd a levegőben: Karnevált! Karnevált! kiáltozva. Meghamisítanók Rabelais igazi szándékát, ha a *Pantagrueel* negyedik könyvét s benne ezt a részletet egyszerűen amolyan nyers, „állati”, kulináris materializmusra magyaráznók s nem látnók meg benne a teológia, az álszent aszkézis ellen folytatott hadjáratának, az érzelmeiben, szemléletében újjászülető embernek megnyilatkozását s a folklór-elemek diadalmas betörését az irodalomba.

A régi német drámai irodalomnak van egy korszaka, amely lényegében összeesik a népreformáció s a nagy parasztháború társadalmi-eszmei előkészítésének, illetőleg kibontakozásának évtizedeivel s jórészt egy műfajra, a farsangi komédiára „specializálja” magát. Ez a mélységesen népi eredetű műfaj a városba átültetve, mint a polgárság osztályharcának eszköze, célzata szerint egyfelől egyház- és feudalizmusellenes, — ez a haladó benne — másfelől, mint a birtokban levő patriciátus szócsöve lenézi, kigúnyolja a gyökértelen plebejus-réteget s a mindenkitől kizsákmányolt, elmaradt, félszeg parasztot, — ez a reakciós benne, s egyik megnyilatkozása a város és falu fokozódó kölesönös elidegenedésének. Amilyen mértékben le tudja vetkőzni a középkor hagyományait, az allegorizmust, olyan mértékben válik ábrázoló módszere realissá. Éppen ezért meglepő, hogy, jóllehet léte, terminológiája, technikája elválaszthatatlan a farsangtól s a farsang meg a böjt drámai helyeseréjétől, jóllehet magát a farsangot gyakran szerepelteti és számtalan, köztük rokontárgyú vitát visz a színpadra (pl. a bor és a víz, a május és az ősz vitáját), a Farsang és a Böjt harcához, mint önálló témához, csak elvétve nyúl hozzá, mintha még nem merne nyíltan hitet tenni a profán életöröm mellett. Tudomásom szerint mindössze két író küzdi le középkori fenntartását. Hans Rosenplüt (Snepérer, XV. sz.) és Hans Sachs.

Rosenplüt⁶ 1444 óta a gazdag Nürnberg fegyvermestere. Amellett, hogy gyűlöli a feudális urakat és az egyházat, amellett, hogy dicséri a polgári erényeket s a hembachi csatában (1450) fegyveres kézzel is kiáll a polgári-városi szabadságért, — csupán kötelező, de már-már

* L. róla: V. MICHELS: *Studien über die ältesten d. Fasnachtspiele*, Quellen u. Forschungen 77., Strasburg 1896, 119; J. Demme, *Studien über H. Rosenplüt*. München 1906 (Disszert.); *Die d. Literatur des Mittelalters*. Verfasserlexikon. Berlin, 1943, III. 1092.

közömbös tisztelettel hódol Máriának —, s olyan félreismerhetetlen „pártos” szenvedéllyel képviseli a falusi és városi „nincstelnek” ügyét, amilyenhez fogható csak a népreformáció forradalmi dalaiban találunk. Kortársai között nincs, aki ennyire elítélné az úri semmittevést, henyélést, viszont ilyen mértékben becsülné az anyagi javakat termelő nép, a plebejus iparos s a paraszt kétkézi munkáját: A verejték, amely a dolgozó ember arcát nedvesíti, olyan tisztára mossa a lelkét, hogy szépsége fölér az égig s szeretetet ébreszt maga iránt az istenben. Tudás és tehetség, teológia, filozófia és orvostudomány együttvéve nem szolgálja az üdvösséget olyan mértékben, mint egyetlen verejtékesöpp, amely a munkájától fölhevített dolgozó emberről alápereg . . . Jellemző Rosenplüt korának eszmei zűrzavarára és tanácstalanságára, hogy Törökországban látja a rend és polgári fegyelem mintaállamát. Az elsők közé tartozik, akik — jóval Lutherék előtt — isten büntetését látják a „török vész”-ben. Egyik farsangi komédiájában (*Des Türken Vastnachtspiel*) a török szultánt teszi meg az elnyomott osztályok szószólójának. A félelmetes kényúr megjelenik Nürnbergben, kérdőre vonja s megfenyegeti a pápa, a császár, a fejedelmek képviselőit, vigyázzanak, ha eljő a „csillagokba írt” (megjósolt) idő, az „alsó” nép végrehajtja rajtuk az ítéletet s akkor nem segít a „bezárt ajtó”. Egyik történeti énekében (R. VON LILIENCRON : *Die historischen Volkslieder der Deutschen vom 13. bis 14. Jh.* I. No 109) a császárhoz fordul: a megbízhatatlan nemesség és fejedelmek helyett támaszkodjék a jövőben parasztszakra és a polgárságra. — Az osztályharc, a politikai-társadalmi hajtóerő ezúttal is erősebbnek bizonyul minden teológiánál s kifog minden allegorizáláson.

Rosenplüt sokat és sokfélét írt : kegyes és világi énekeket, verses trufát, farsangi játékokat, amelynek ő az irodalmi kialakítója. Műveinek száma mintegy hatvanra tehető, de kézirati hagyományuk körül még mindig nagy a zűrzavar. Jórészüket nem hitelesíti Rosenplüt neve. Közéjük tartozik az a farsangi játék is, amely a misztériumdramák példáját követve, — első ízben alkalmazza színre s törvényszéki tárgyalássá alakítja át a Böjt és Farsang vitáját. Mi belső érületi és nyelvi okokból a Rosenplütének tartjuk. S azt is hozzátesszük, hogy mindeddig egyetlen kutató sem ismerte fel ideológiai-történeti, de még csak tárgy-történeti jelentőségét sem. Rosenplütről lévén szó, szinte magától adódik, hogy vértelen allegóriák helyett reális böjtöt és farsangot meg polgári bírakat szerepeltet, akik fegyverek helyett jogi érvekkel harcolnak, s nem az aszkézis, hanem az élet nevében hozzák meg ítéletüket. (Milyen más itt minden, mint pl. Dietrich Gresemund német humanista latin nyelvű dialógusában [1495], ahol Cato vállalja a kiesapongásairól híres mainzi karnevál védelmét!)

Polgárok jönnek s panaszkodnak. Nem tudják, mi történt, csak heringet és hagymát látni, farsangi fánknak, kocsonyának se híre, se hamva. Csak tudnák, ki az oka, ellátnák a baját. Farsang felvilágosítja őket : Négy nappal

ezelőtt, amíg ő uralkodott, volt itt minden, amit szemük-szájuk kívánt. De jött a Böjt s elkergette őt. Nagy kár érte, mert maradt még kocsonyája, fánkja, tyúkhúsa bőven, s most nem tud túladni rajtuk. Most eljött, hogy szolgáltassanak neki igazságot. Mire Böjt : Jó lesz, ha Farsang nem panaszkodik. Megbolondít férfit és nőt. Ha egy évig tartana a tombolása, sok ember szőröstül-bőröstül rajtavesztene. Most ő, Böjt, megtanítja őket istenfélelemre, s arra, hogy szorgalmasan kövessék az isten parancsát. A bíró viszont megokoltnak találja a Farsang panaszát. Kéri az ülnököket, hozzanak igaz és megfontolt ítéletet. Mindjárt az elsőből kitör Rosenplüt egész, végletes aszkézis- és egyházellenessége : Ő maga is szívesen állna bosszút Böjton. Nem ehetik fánkot. Papnak való az ilyen élet, amelyet élni kénytelen. Böjt arra kényszeríti, hogy gyónjon, vezekeljen, korán keljen, hajnali misét s prédikációt hallgasson. Ami éppenséggel nincsen kedvére. Az a véleménye : takarodjék Böjt. A második ülnök rádupláz az elsőre : azon gondolkozik, hogyan lehetne Böjttől szabadulni. Nem ízlik az étele, a hagyma, az aszalt körte, az olaj ránehezedik a tagjaira, húsvétig kell várnia, mire újra tojást ehetik. A harmadik ülnök vitéz tornán kifecmította a karját, ezért megengedték neki, hogy tojással, tejjel éljen, s így Böjt megfedekezett róla. A legvilágibb hangot, a reneszánsz, az érzelmi szabadosság új hangját azonban a negyedik bíró üti meg. Ő is megsínyli a Böjtöt. Ha udvarol és énekszóval szórakoztatja kedvesét, nem boldogul vele úgy, mint azelőtt — az olaj elrontotta a hangját. Ítélete csak marasztaló lehet. Az ember érzi : az élet betört a kolostor-cellába. Az utolsó, nyilván a tárgyalást vezető bíró, várakozásunk ellenére nyilván megijedt társainak merészségétől, óvatosan azt tanácsolja, napolják el az ügyet Húsvétig, ez majd kárpótolja őket mindenért, amit a Böjt elvitt. Különben is tartozik az igazságnak azzal, hogy Farsang sem büntelen, s bizony sok bajt okozott, s amíg itt volt, merő nyugtalanság volt az élet. Ezért — Farsang helyett ő a Húsvétot dicséri. E kitérő, salomoni ítélet ellenére, nem lehet kétségünk az iránt, hogy bírótársaiból a nép — Rosenplüt — hangja szól.⁷

H a n s S a c h s a német reformáció korának legtermékenyebb s legpozitívabb jellegű költője. Nyelvét a fiatal forradalmi Luther lendülete oldja meg, viszont a megalkuvó Luther s a Lutherrel szövetkező városi patriciátus ideológiája gátolja tehetségének teljes kibontakozását. Óvatosságára, helyesebben a veszedelmes témáktól való irtózására jellemző, hogy ő, aki két kézzel merít az antikvitásból, a modern irodalmakból, a régi és egykorú világtörténelemből, az egyetemes és német mese- és mondakincséből, két időszéri témához nem mer hozzányúlni, a Fausthoz és a parasztháborúhoz, holott mindenütt szeme és keze ügyébe esnek. Legmaradandóbb vonása

⁷ KELLER : *Fastnachtspiele*, 2, 628 : *Das Spiel der Vasnacht und Vasten Recht, von Sulzen und Broten*. — Aligha Rosenplüt a szerzője a téma egy másik drámai feldolgozásának (*Der Vasnacht und Vasten Recht, Spiel*, Keller, 2, 624 : Nyolc tanácsbeli közül mindössze egy-kettő védi Farsangot ; ítéletüket, ha nem is feltétlenül marasztaló, lényegében az aszkézis sugallja).

humora és realizmusa, amely azon alapul, hogy szemlélete az adott osztálykorlátokon belül pozitív, igenlő módon viszonylik a városi, polgári valósághoz, s hogy csak olyan feladatokra vállalkozik, amelyek arányban vannak képességeivel. Ma is megkap tipológiai gazdagságával, amely felöleli kora minden osztályát, minden népesoportját, de kikerül a kiemelkedőt és rendkívülit, s csak azt általánosítja, ami mindennap előkerül: az átlagot.

Nyolevanöt farsangi komédiájával kimeríti a műfaj minden lehetőségét.

Hans Sachsra, de nemesak rá, hanem számos kortársára, közöttük művész-kortársaira is jellemző, hogy realizmusa ott nyilatkozik meg igazán, óvatosság nélkül, ahol megszokott dolgok helyett mesei vagy mondai csodára esik a választása, mert itt fölmentve érzi magát minden osztályerköles, vallásos fönntartás alól, kárpótolhatja magát azért, amit hétköznapi élete megtagad tőle; álmodozhatik és szabadon futtathatja szerény képzeletét. Ilyen realizmussal reprodukálja a német mesék földi paradicsomát, a polgári Nürnberg mesés ellenvilágát, amely ott fekszik valahol három mérföldnyire Karácsonytól.⁸ Csak az juthat oda, aki átrágja magát egy hárommérföld vastagságú köleskásahegyen. De megéri a fáradságot. Miesoda konkrét csodavilág várja itt. A házak a padlótól a tetőig ehetők: az építőanyaguk lepény, szalonna, mézeskalács, a sövényük kolbász, a csorgóból bor folyik, a fákon fánk, sonka, pogácsa, lepény, a fűzfákon zsemle nő, alattuk tejpatak, tócsában halak mindenféle módra, a levegőben sült tyúk, liba, galamb, a földön sajt, sült disznó, hátában kés: az ember kinyújtja a kezét, kitarja a karját, s minden odajő, odarepül magától. A ló tojást, a szamár füjét tojik. A paraszt a fán nő, s ha megérik, leesik s pontosan bele egy pár csizmába. Az öregek isznak az ifjúság vizéből és megfiatalodnak tőle. Eddig a mese. Ami ezután következik, az látszólag a mese folytatása, valójában azonban társadalmi szatíra, a dolgozónak élőködő nemesi osztály létalapjának a tagadása. A szorgalmas, dolgozó, becsületes embert száműzik, a lustát és haszontalant pedig megjutalmazzák. Aki legnagyobbat hazudik, az koronát kap. A leglustábbat királlyá választják. A vad, durva, erőszakos embert fejedelemmé teszik. Aki májashurkával ví, lovaggá ütik. Aki nem tud egyebet, csak enni, inni, aludni, abból gróft, az egész tudatlanból nemest csinálnak. A tréfa, a „fenékkal felfordult világ” színe alatt váratlanul megszólal a rejtett plebejus.⁹ Akárcsak Rabelais *Pantagruel*-jében, Hans Sachs-nál is ebből a mesés-mögöttes országból emelkedik ki a farsangi látványosság, csak hogy Rabelais humanizmusának mélysége, nyelvképzeletének gazdagsága, társadalomszatírájának gigantikus méretei nélkül, s azzal a különbséggel, hogy ezúttal nem a két engesztelhetetlen ellenség, Farsang és Böjt viaskodik egymással életre-halálra, hanem Epikurus vezet rohamra ittas csapatait vetélytársának, Bacchusnak kulináris felleg-

⁸ *Das Schlaraffen Land*. Sämtl. Fabeln u. Schwänke ed. E. Goetze, 1893. I. 8.

⁹ L. erről tanulmányaimat *Fenékkal felfordult világ*. Tanulmány a mesés képzetek történetéből. Bp. 1942; *A tótágast álló világ*. Bp. 1943.

vára ellen. Az ostromlók seregszemléje és hadi készsége : sánckosarak, boroshordók, ágyújuk nagy kanna, kanócuk kolbász, sátruk borpince, páncéljuk tál és tányér, rohamsisakjuk tölesér, lőportartójuk sült galamb, puskájuk káposztatorzsa, alabárdjuk disznópecsenye, nyársukon liba, tyúk ; dobjuk üst, dobverőjük főzőkanál, sípjuk borospohár, lobogójuk három sült liba, két sült kakas, kilenc pohár bor. A tántorgó had élén számárháton Epikurus, címerpajzsa lepény. Bacchus várának fala köleskása, körülötte májkoesonyamozsarak. Kolbászból font toronyban trónol. Szájában szűknyakú üveg. Abból fú az ostromlókra. Várát részeg emberek védik. Bástyájuk ostábla, pajzsuk lepény, kétszersült, mézeskalács. Részeg ostrom ; ittas védelem. Perc, juhsajt, disznósajt, nyúlpecsenye, borjúfej röpköd a levegőben. Egy lúdtojás telibetalál egy hatalmas tornyot s megrepszti. Az árok sebesültekkel van tele. Sürgő-forgó kupák, poharak, korsók. Sülő lepények, pánkó, kalács, tojás, pecsenye, párolgó halak jellegzetes szaga terjeng a levegőben. Mindenki elsőnek akar falni belőlük. Éjfélig áll a harc. Másnap a két fél egyezsége köt ; farsanghoz egy évre újrakezdek . . . A világi elv békét kötött a teológiával.

A polgár, akinek megváltozott viszonya a valósághoz, a világhoz, aki tudja, hogy élni, jól élni istennek tetsző öröm, sőt kötelesség : Luther lelkes hívének jólesik néhány pillanatra megfelekedezni arról, hogy Luther anatómia alá helyezte a farsangot, hogy körülötte fenekestül felfordult az egész világ, felekezeti és osztályharcok mindenfelé, a Német birodalom merő anarchia, keleten a török veszedelem stb. Egy új biztonságérzet jut kifejezésre az ételek és italok dramatizált szemléjében, amely mind az öt érzéket foglalkoztatja, kielégíti s mozgósítja a német nyelvnek az evés és ivás fogalomkörébe eső alapszókincsét : Hans Sachs verses trufája Nürnberg termelési viszonyait tükrözi a XVI. század első felében egy olyan művészi fokon, amelyet Hans Sachs egyáltalán meg tudott közelíteni.

Nürnberg után Köln a maga fejlettebb termelési viszonyaival, a virágzó rajnavidéki kapitalizmus, a heringkereskedelem egyik középpontja. Egyfelől telítve a középkori vallásosság, a misztika, egy új obszkurantizmus szellemével (a Pfefferkorn—Reuchlin-vita — *Litterae obscurorum virorum!*), másfelől szomszédja Németalföldnek, amely nemsokára ki fogja vívni teljes gazdasági és politikai szabadságát, s amelynek első nagy realista művésze Pieter Brueghel, két híres festményén éppen ez idő tájt rögzíti a kulináris paradicsom igéző látomását (1567) s az ösztövért Bójt meg a kövér Farsang ütközetét (1559). Itt Kölnben, írja Peter Jordan könyvnyomtató mester rimés *Ujságját*¹⁰ a hurkák és heringek halálos küzdelméről, amely mögött nem nehéz felfedezni a heringkereskedők s a hentescéhek egyre jobban kiéleződő versenyt s célzásokat a németalföldi felekezeti vitákra.

¹⁰ *New Zeitung c. n.* Kiadta J. BOLTE : Jahrb. des Kölnischen Geschichtsvereins, 1934. XVI. 108. Jordanról l. Allg. Deutsche Biographie. 1885. (14) 54.

A hurkák méltatlankodnak. Nem elég, hogy egész esztendőn át eszik őket, még Nagyböjtkor sines „szabadságuk”. Egy nagy hurka országgyűlést hív egybe s előadja közös panaszukat: Itt a farsang, s ők megint rosszul jártak. Minden baj oka a heringek. Nem sózták be őket kellő gondnal, megromlottak s ezért mindenki hurkát eszik. Bizottságot küldenek ki, tanácskoznak, hogyan lehetne a bajon segíteni. Elhatározzák, hogy húsz tagú küldöttség menjen Heringországba a Nagy hurka vezetésével. A heringek nagy hű-hóval fogadják őket. Disputációban állapodnak meg, de ez akárcsak az egykorú vallásos disputák, eredménytelenül végződik. Ezért a fegyverekre bízzák a döntést. Készülődés, mozgósítás, felvonulás: 500 000 hurka, 800 000 hering ellen. A heringek kezlik a támadást, megfutamítják a hurkákat s iszonyú öldöklést visznek véghez közöttük. A hurkák összeszedik magukat, legyőzik a heringeket, de megkönyörülnek rajtuk s örök időkre békét kötnek velük. Mintha csak egykorú harctéri tudósítást olvasnánk, holott nyilvánvalóan több ennél: ha groteszk külsőségek között is, állásfoglalás a felekezeti torzsalkodások, terméketlen teológiai disputák hiábavalósága, vallási üldözések ellen, s nem utolsósorban a polgári szerző békevágyának megnyilatkozása.¹¹

Ha téma- és problémakörünkre korlátozzuk magunkat, akkor azt kell mondanunk, hogy az aszkézistól, allegorizmustól való elfordulás, a világi elv, a realista ábrázolásmód térhódítása költészetben és művészetekben, színpadon sehol sem tükrözi ilyen érzékenyen a kapitalista termelési mód életütemét, mint a reneszánsz kori olasz városokban. Viszont tudjuk, milyen bénítóan és nyomasztóan hat erre az egész gazdag, színes világra Olaszország gazdasági hanyatlása, politikai nyomorúsága s az egyházi reakció szellemének behatolása az élet minden területére. Az érzékek hallatlan szabadságának hamarosan megjön a böjtje. Az aszkézis újra fejtetőre állítja a reneszánsz századaiban talpra állított világot. Az allegorizmus újra látszattá, értelmetlen álommá, merő hasonlattá fokozza le a valóságot („az élet álom”) s most újra visszakapja régi középkori szerepét. Szerencse, hogy itt vannak az olasz népi vigjáték, zene, természettudomány, amelyek határt szabnak a visszafejlődésnek és hanyatlásnak. Hogy témánknál maradjunk: jellemző, hogy amikor Tommaso Garzoni tarka világszemléjében (*Piazza universale di tutte le professioni e i mestieri del 1587*) bemutatja az olasz földi paradicsomot, amely Boccaccio (*Decamerone*, 8. nap, 3. nov.)¹² óta annyi költő és festő, népi ponyvairóképzéletét foglalkoztatta, mindezt abban a tudatban teszi, hogy merő hazugság az egész, anélkül, hogy meg tudna szabadulni a képzet ígézetétől.

Ami már most a Böjt és Farsang közelkori vagy egykorú feldolgozásait illeti: Egy *Il Contrasto del Carnevale contro Quaresima* c. stanzákban írt elbe-

¹¹ Az ötletet Fischart, Rabelais német tanítványa, is felkapta: *Der Flöhhatz* 1573; a hurka és a tőkehal viadaláról. Egy zittai farsangi komédiában a hurka marad alul.

¹² L. COCCHIARA: *Il Paese di Cuccagna*, 150.

szélő költemény (XV., XVI. század fordulója)¹³ pl. még teljesen a népi hagyomány s a reneszánsz fesztelen, derűs szellemében bonyolítja le az eposzi méretekhez szabott küzdelmet, az olasz szakácművészet böjti (növényi) és farsangi (húsféle) remekeiből toborozva a két ellenséges hadsereget. A realizmus jele, hogy Böjtöt asszony (Quaresima), Farsangot (Carnasciale) férfi személyesíti meg, s az antiklerikális hangulat hatását kell látni abban, hogy Quaresima rossz arcú, bőszen néber, Carnasciale pedig (tizenkilenc sing magas) jóképű, kellemes gavallér, akinek minden joga megvan a győzelemhez. A realizálódás egyelőre folytatódik: egy 1568-ból való szindarab megszemélyesített növények és állatok helyett embereket szerepeltet. De már az ellenreformáció eretneküldözései is előrevetik benne árnyékukat: a legyőzött Karnevál máglyán hal meg, de vele van a nép (parasztok) rokonérzése, cselekvő tiltakozása az ítélet, az életöröm elfojtása ellen. Karnevál, azaz az általa képviselt népi és reneszánsz-szellem számára nincs többé kegyelem, sem költeményben, sem drámában. A világi és szabados gondolkodás ellen folyó klerikális hadjárat, Giordano Bruno római máglyahalála után kilenc évvel, egy különben erősen népi érdekeltsgű költő, G. C. Croce (†1609) versében (*La trionfante vittoria della Quaresima contro il Carnevale*) kulminál. Croce felújítja Prudentius keresztény-latin költő (348—410) híres *Psychomachiájának* témáját, az Erények és Bűnök vitáját, amely a középkor óta utat talált minden irodalomba: Böjt az Erények karvezetője, Farsang a bűnöké, így sorsa meg van pecsételve...

Nem folytatjuk a téma többi feldolgozásának ismertetését. Hogy az egész Böjt—Farsang témakör és Csokonai *Dorottyája* között valamilyen összefüggésnek kell lennie, ezt nem most és nem mi ismerjük fel először. Hiszen a Dorottya-probléma a filológia jóvoltából egy időben egyszerű forráskérdéssé redukálódott, s ez elhomályosította a furcsa vitézi versezet igazi jelentőségét.

Témánk világtörténete mind máig megíratlan. Nemzeti fejezeteit is alig ismerjük. Még aránylag legjobban az olaszt. Legkevésbé talán a magyart. Noha jól tudjuk, hogy éppen témánk körében a hosszú századok alatt sohasem szűnt meg a népi hagyományok és az irodalmi feldolgozások kölcsönhatása, vázlatunkat mégis az utóbbiakra korlátoztuk, mint amelyeknek története jobban követhető és ellenőrizhető. Célunk különben sem a teljesség volt, amely már jó ideje a telhetetlen pozitivisták álma-vágyának bizonyult. Mindössze kettőt akartunk, s ez talán sikerült is: egyfelől felderíteni a német farsangi játék európai forrásvidékét, másfelől eddigi elszigeteltségéből kiemelni a kifejezetten farsangellenes, de éppenséggel nem böjtpárti Szkárosi Horváth András utalását „valamely akkori farsangi szokásra, játékra” (HORVÁTH JÁNOS).

Ha jól látom, ez az utalás témánknak első és hosszú időre utolsó jelentkezése a magyar irodalomban. Második jelentkezése feltevésem szerint a

¹³ Második kiadása 1556. Ehhez és a következőhöz ld. BINDER J. referátumát, id. h. 23.

XVII. század végére esik. De ez már nem utalás vagy célzás, hanem barokk vagy legalábbis barokkizáló vers, s benne a téma teljes, részletes kibontakozása. Szeder Fábián adta ki 1829-ben az esztergomi Helischer-kódexből a Felső Magyarországi Minervá-ban (február, 137), de csak 1943-ban került sor irodalomtörténeti helyének meghatározására *János pap országa* c. tanulmányomban. Terminológiájából, szelleméből nyilvánvaló, hogy fordítás, a legjobb esetben átdolgozás, s hogy deák vagy deákos műveltségű ember munkája. A „Bataille de Careme et de Carnage” és a Hans Sachs-féle archaikus típus kései leszármazottja. Bőbeszédű és esetlen. Kevés köze van a költészethez. De képzettörténeti jelentősége és magyar nyelvűsége megbecsülhetetlen: előzmények nélkül lép be irodalmunkba, s amolyan „egyszeri olvasat”. Azonkívül van egy külön érdekessége. Nem tudjuk, milyenek voltak az eredetiben mozgósított ételek: azt azonban tudjuk, hogy a magyar ének, amilyen ügyefogyott műalkotásnak, olyan becses ízléstörténeti forrásnak. Úgy, amint van, a magyar étvágy és konyha nyelvemléke. (Csak az osztriga emlékeztet benne az idegen eredetre.)

Farsang utója. Bacchus (azaz Kone vajda) elaludt a bortól. De csakhamar felriad arra a hírre, hogy Jejunium fegyvert vont ellene s közeledik roppant seregével. Generálisa a híres keszőce, kalauza a borsó; a hátvédet a pökdőső kására, a két szárnyat a esikmákra bízta: a sereg zöme halakból áll, a szárnyakon osztrigák s a többi idegen rendek. Bacchus talpra ugrik, lóra ülteti drabantjait, a velős koncokat, s kiszáll népével, minden rendtartás nélkül: a támadás váratlanul érte. Keszőce generális buzdító beszédet intéz katonáihoz. A kakasok megfújják a trombitát. A két sereg — a húsételek s a bőjti ételek — összecsapnak. Bósz elszántsággal harcolnak, ahogyan természetükből adódik:

*Talál ki-ki társára,
Nem hágy peöknny kardgyára
Akar ki js könnyen,
Ottalmazván életét,
Ugy forgyattya fegyverét,
Elveszny ne keöllyeön.*

*Keözeötteök az Hadnagyok
Minthogy vagyonis gondgyok,
Ereössen forgodnak,
Elseöben is fordulván
Seb esék az homlokán
Vitéz Tehénhusnak.*

*Nyargall edgy keöver Oryán
Bacchus eleött forgatván
Vitéz káposztás hús,
Leöveöldeöz pizstolyával
Egy temérdek kolbásszal
Az ereös disznó hús...*

Jó futó nyúl-címer nyárson forgolódik s vértajtékot túr. Mint megbúsult tigris puffadoz a kása, s kemény tyúkhússal, egy kanál lágy tésztával vív a gombócra. Vékony páncélingben a túrós táska, sáfrányos köntösben az ikra. „Ama cifra zsákvászony” tyúkláton ülve borsóval lövöldöz. A lensét meglövik vajjal. A csikmák köteleket készít olaj alá. A kása megázik s a kemence alá fut. A csuka hagymával, borssal, ecettel és tormával hány ellent a lúdhúsnak. A ponty öreg rostélyon nyargal. Az osztriga erős pajzsában bízik. Mellette a habarnica olajfényes háttal. A sügér vajba esik s barátjának, a haresának, törött levet ígér, csak mentse meg. A kecsge a pástétomba bújik, alig látszik ki a szeme. A csik káposztaléből merít bátorságot. A piszt-ráng ecetben megbújva, zöld petrezselyem alól „irányozza” a szalonnát. Ellene a hurka, kinek lyukas a farka, darával lövöldöz, de rosszul jár, mert elfogy a darája s elszalad üresen ; bizonyos, hogy a sovány időn egy darabig elő sem jó. Most aztán Bacchus is futásnak ered :

*De mihelyt az el-futa,
Mindgyárást megh indula
Bacchus is az lesben,
Szalad az mint szaladhat,
Fut is valamint futhat,
Hogy ne essék kézben . . . . .*

*De minnyájan az edgyen
Vannak, forgattják szeörnyen,
Szegény rosszul íára ;
Mert elnyerték fegyverét,
'S kin nyargalla, kecskéjét
El leövék alatta.*

*Nincsen már min szaladgyon,
El-is esett az fagyon,
El-nyerték korsóyát.
És ötet ott megh nyomák,
Sokan szegényt megh bírák,
Keötözik az karyát.*

*Bacchus rabbá így esék,
Kível megh elégedék
Jejunium népe.
Hogy jó rabot fogának,
Azon mind vigadának
Leön az harcznak véghe . . . .*

Epilógus : Jejunium tömlöcbe veti Bacchust, aki seprőshordóba rekesztve várja szabadulását :

*Ez veszedelem vala
Éj félkor hogy szállana
Kakas az gerendán,
Gyaszollyák szegény Bacchust
Másnap reggel, mint karok
Piarcon sétálván.*

*De mikor láttyák vallyon
Rabságh után szabadon
Már a' szegény Bacchust,
Szabadíts meg Ur Isten,
És adgyad, hogy kedvessen
Ehessünk hamar húst. —*

Egy régi, egyébként megfontolt és körültekintő forráskutatónk, BINDER JENŐ E. Romano könyvéről írt ismertetésében megkockáztatta azt a feltevést, hogy „Csokonai találkozott valahol és valamikor a Carneval—Quaresima olasz Contrastoinak egyikével-másikával, a legnagyobb valószínűség szerint C. C. Crocenak műveivel.” Föltevése az első pillanatban tetszetősnek látszik, de teljesen naiv és irreális. Mert BINDER a régi s a ma új életre keltett forráskutatás nagyobb dicsőségére elegendőnek tartja, ha Csokonai — pl. Croce darabjainak esetleg csupán beszédes címeit látta, „amelyek megragadhatták képzeletét”. Nem kell mondanom, hogy BINDER elsősorban a „Dorottyá”-ra gondol. De feltevést csak azzal tudja valószínűsíteni, hogy Csokonai mozaikművészetére hivatkozik, amely szerinte Csokonai nagyobb terjedelmű műveit jellemzi. Ezzel szemben tudjuk, Csokonai maga idézi világirodalmi példaképeit Boileaut, Tassonit, Pope-ot, akiket a „Dorottyá” koncepciójában nem utánoz, hanem követ, viszont éppen ott, ahol olasz hatásokat sejthetnénk: farsangi jeleneteiben bontakozik ki teljesen Csokonai eredetisége, „ragyogó magyarsága” (HORVÁTH JÁNOS) s tudatos nyelvművészete, nem is beszélve páratlan magyar tipológiájáról. Itt alig van sor, amely ne igazolná Csokonai költői hitvallását: „*De poétának lenni épen az teszi egyiket, hogy költeni és képzelni tudjon az ember.*”